

Faragó Borbála
Trauma és emlékezés:
Gondolatok Mándy Stefánia
100. születésnapjára

*(Elhangzott 2018. november 5-én
a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett ünnepségen)*

E rövid megemlékezésben arra a kérdésre próbálok meggyőző választ találni, hogy miért fontos, hogy olvassuk éppen ma, éppen ebben a korban Mándy Stefánia verseit. Mit mond nekünk, amire érdemes odafigyelniük?

Egy vers mikrokozmoszán keresztül igyekszem megmutatni, a központi idegszálakat, amelyek mentén legjobban megérthetjük e kivételes költészet legfontosabb üzeneteit.

A *Cédrus* Mándy Stefánia egyik legismertebb verse, amelyben a költő felidézi Csontváry híres festményét. A vers címe és a Csontváry-utalás rögtön a látást, a vizualitást helyezi a középpontba. A festményen kopár, sziklás környezetben látunk egy fát, amelyen a barna és fehér színek dominálnak, rajta messze szétterülő csupasz, és néhol furcsa szögekben lehajló ágak, végükön pár mélyzöld tű-csomó. A fa törzse és gyökere megtört állatot idéz. Számtalan vizuális jel mutatja, miért is magányos ez a cédrus. És ezzel a magány-tudattal kezdjük el olvasni a verset, amelynek a címe és alcíme már „behozza” mindazt, amit Csontváry megmutatott.

Mándy költészetében rendkívül fontos a „megmutatás”, a láttatás. A vesekben felidézett képek mindig sokkal több mondanivalót rejtnek, mint amennyit a költő szavakkal megmagyaráz. Művészettörténészként Mándy pontosan értette, hogy Csontváry hogyan rejt leheletfinom ecset- és ceruzavonásokba személyes mítoszt, filozófiát, sorstörténetet. Hasonlóan finom ecsetvonás ennek a versnek az első két sora is:

*Én nem kívántam szólni
a szó szólt*

A szó itt a beszélői szándéktól megfosztottan cselekszik, vagy inkább „megtörténik,” felszínre tör. Most már „van”, mint egy elkészült festmény, amit csak befogadni lehet, kontrollálni már nem. Ez a költői gesztus finoman megmutatja, hogy amit olvasunk, az erősebb, mint a költő, és a megfogalmazott üzenet túlmutat a személyes én határain. A következő pár sor láttatja, hogyan is értelmezzük ezt. Hiába idézi fel Csontváry kopár cédrusát a cím és az alcím, az első vizuális impulzus ebben a versszakban egy teljesen ellentétes tájat ír le. Itt van van több fa, páfrány, kő, „ölnyi zöld tövek” – de a magány és elidegenedés érzése mégis a festmény cédrusát idézi. Nincs sorsközösség a „buja tájjal”, mert az közönyösen hallgat és bámul. A szó, ami megszólalt, itt süket fülekre talál.

Vissza is tér ekkor a vers a magányos cédrushoz, és a következő négy sorban megjelenik a vágyakozás és a magányossággal való megbékélés. A Csontváry „áldott kopárság”, az elszigeteltség és a magány paradox módon otthont teremt a kimondott szónak, és ad „még” erőt, hogy a szarvas és az őz szomját oltsák. Van itt József Attila-i áthallás is, akinek a „szívében néha elidőz / a tigris meg a szelíd őz”, hasonlóképpen sorsközösséget vállalva a csenddel és a magánnyal. Mit is láttat azonban velünk ezeken a festménybe illő vizuális motívumokon keresztül a költő? Mi itt az üzenet?

Az, hogy kontrollvesztve kilöködik a szó, hogy nem lehet az élőkkel közösséget vállalni, hogy az elszigeteltség és az emésztő magány egyben életadó erő is, mind-mind a traumatizáltság jele. Mándy Stefánia költészetét nem lehet megérteni a holokausztal való szembenézés nélkül. Ez a költészet arról tesz tanúságot, hogy Auschwitz nem egy bor-

zalmas epizód volt Mándy életében, hanem egy mindent radikálisan új pályára taszító sorsfordító trauma, amiről nem lehetett nem írni, beszélni, mert hiába „nem kívánt szólni” a költő, a „szó szolt”. Ez olyannyira így van, hogy meggyőződésem, hogy ez még Mándy gyerekverseire is kihat – a legtöbb gyerekversben ugyanis passzív gyerekeket látunk, akik szinte csak a képzeletükben és a képzeletük által lesznek szabadok: nézik az ágyból az életre kelő plafont, a hintáról a holdat, napot, új világokat teremtenek a játszadó fényekből. De szinte egy gyerekvers sem szól a felnőtté válás és a „mi leszel, ha nagy leszel” témájáról – mintha a költő meg akarná állítani az időt, és bele akarna feledkezni a gyermeki fantáziába, ahol, ahogy írja, „piciny lett, játék lett a világ” (*Tíz vagyok*). De a fájdalom ott bujkál ezekben a versekben is.

Visszatérve a *Cédrus*hoz, a vers utolsó hét sora ennek a traumatizáltságnak a fényében válik igazán érthetővé. A költői én „örök időn” keskeny csapásra kárhozott, oda, ahol csak kevesek hallják és értik. A halál és az élet itt szerepet cserélnek: a túlélő „új élete” lesz az örökkévalóságig tartó kárhozott, ahol a „lány talpba” újból és újból szegeket ver a gyász és az életben maradás kettős fájdalma. Egy holokauszt-túlélő traumatizált fájdalma ez, aki pont ebben a (képileg krisztusi) sorsközösségvállalásban látja egyetlen értelmét az amúgy felfoghatatlan életben maradásnak. A központozatlan szöveg löki előre az olvasót, nem adva lélegzetvételnyi szünetet sem, mint ahogy a fájdalomban, a felfüggesztett trauma-időben sincsen megállás. A trauma-beszéd mindig a halállal szembesít. A költő itt élőhalott: szembeállítja az élők hallgatását a halottak beszédével.

Az utolsó két sor viszont közvetlenül szólít meg bennünket: „tehozzád szólni élteim levetni” – a fájdalom tanúságtétele, az „új és új halál” összeköt minket a költői énnel (ahogy a költői ént a cédrussal), de csak ha készen állunk a sorsközösségre, az együtt szenvedésre. Ez a vers nem engedi meg a kívülmaradást és a távolságtartást, csak az empátiát, mert ebben rejtőzik a megértés egyetlen reménye.

A *Cédrus* mikrokozmosza tehát a mándys költészetnek: benne van a vizualitás, a trauma, a tanúságtétel és a remény. De miért fontos ez nekünk ma? Nehéz és bizonytalan időket élünk, a világ kikökkenni látszik a számunkra megszokott kerékvágásából. Ebben az elbizonytalanodásban a Mándy-féle szimbolikus látás lehetőséget teremt arra, hogy filozófiai és metafizikai kontextusban értelmezzük a körülöttünk levő világot, és megértsük, hogy nem vagyunk egyedül, sem időben, sem térben. A cédrus üzenete nekünk szól, és bennünket hív a „látásra”.

A fájdalom, amit Mándy képi világa felidéz, nem kontextus nélküli. A holokauszt traumájának fontosságát ezzel kapcsolatban azt hiszem, nem kell magyaráznom. Ha elfelejtük, mit tett a soá az emberiséggel, lehet, hogy szó nélkül elmegyünk embertársaink szenvedése mellett. Mándy hitt abban, hogy ez ellen a végsőkig küzdeni kell, még akkor is, ha fáj, és bizonyos szinten lehetetlen erről a traumáról beszélni. Mindig muszáj a szónak megszületni, a versnek megíródni, mert ezek a fájdalom szavai, és ezt az üzenetet a közöny sűrű füstjén is át kell juttatni.

Épp emiatt a tanúságtétel kényszere, sürgetése és jelentősége központi szerepet játszik ebben a költészetben. Mándy hitt a szó megváltó erejében, és abban, hogy Auschwitz addig pusztít, amíg néma. Ez hihetetlen energiát kölcsönzött a költészetének: ezek a versek izzanak és csupasz idegvégződésékként fájnak. Ha ezt képesek vagyunk befogadni, akkor a tanúságtétel a mi feladatunk is lesz. Mándy versei érzékenyítenek, felnyitnak, provokálnak és bátorítanak arra, hogy megéri, hogy csak ez éri meg, hogy tanúságot kell végre tennünk az empátia és együttérzés mellett.

És pontosan ebben rejlik a remény, a sorsközösségben, az olvasásban és a megértésben. Mándy Stefánia nem volt megalkuvó: egész életében kereste az értő és nyílt szívű olvasókat, mint a kopár sziklán a magányosan fájó cédrus, de nem butította szentimentalizmussá a fájdalom kemény üzenetét. Talán most, száz évvel a születése után, amikor újra elég sok kihívással kell megküzdenünk, megérett az idő arra, hogy igazán odafigyelve, méltóképp olvaszuk ennek a nagyszerű költőnek a sorait.

Mándy Stefánia a Dohány utcai zsinagóga előtt, Auschwitzból visszatért lányok csoportjával 1945